

SHAHNOZA RASULOVA,

O'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

SAYID HAYBATULLOHXO'JA XISLAT BAYOZLARINING ILMIY TAVSIFI

Annotatsiya: Maqolada Toshkent adabiy muhiti namoyandalaridan biri Sayid Haybatullohxo'ja Xislat tomonidan tuzilgan va nashr ettirilgan "Armug'oni Xislat", "Hadyayi Xislat", "Savg'oti Xislat", "Tuhfayi Xislat" bayozlariga ilmiy tavsif berildi. Bayozlarning mavzu ko'lami, janr xususiyatlari, tuzilishidagi o'ziga xosliklar aniqlandi.

Kalit so'z va iboralar: ilmiy tavsif, maqom, bayoz, toshbosma, noshir, muxammas, g'azal, muvashshah, manba, she'r, matn.

Аннотация: В статье дается научная описание произведений "Армугони Хислат", "Хадъйи Хислат", "Савготи Хислат", "Тухфайи Хислат", составленных и изданных Саедом Хайбатуллоххожей Хислатом, одним из представителей ташкентской литературной общности. Определены тема, жанровые особенности и структура баязов.

Ключевые слова и фразы: научное описание, макам, баяз, литография, издатель, мухаммас, газель, мувашишах, источник, стихотворение, текст.

Abstract: The article gives a scientific description of the works "Armugoni Hislat", "Hadyai Hislat", "Savgoti Hislat", "Tuhfai Hislat" compiled and published by one of the representatives of the literary community of Tashkent, Sayed Haybatullah Khoja Hislat. The subject scope, genre features and structural peculiarities of Bayozs were determined.

Key words and phrases: scientific description, makam, bayaz, lithography, publisher, mukhammas, ghazal, muvashshah, source, poem, text.

Toshkent adabiy muhitida qalami charxlangan ijodkorlardan biri Sayid Haybatullohxo'ja Xislat (1880-1945) dir. Haybatullohxo'ja Karimbek Kamiyning shogirdlaridan biri bo'lib, ustozi vositasida Yusuf Saryomiy, Muhyi Xo'qandiy, Saidahmad Vasliy Samarqandiy, Asiriy Xo'jandiy kabi zamonasining yetuk shoirlari bilan tanishadi. Xislatning tarjimai holi, adabiy faoliyati, ijodi haqida Mo'minjon Muhammajonov Toshqinning "Toshkent shoirlarining tarjimai hollari" tazkirasida [3.92-120], shoir avlodiga mansub san'atshunos Muzaffar Asadullayev va adabiyotshunos To'xtamurod Zufarovlar tashabbusi bilan yaratilgan "Tarannum" risolasida mufassal ma'lumot berilgan [4.3-41].

Xislat ijod etgan davr – XX asr boshlarida matbaa ishlarining taraqqiy etishi natijasida qo'lyozma bayozlar bilan birga toshbosma usulda bayozlar chop ettirish odat tusiga kirgan. Bu davrda nashr ettirilgan bayozlar uni tuzish va chop ettirishdagi tashabbuskorlarning nomlari bilan atalgan. Haybatullohning bayozlari shu an'anaga mos holda, "Hadyai Xislat", "Armug'oni Xislat", "Savg'oti Xislat" hamda "Tuhfai Xislat" nomi ostida nashr yuzini ko'rdi.

Xislat bayozlarining qisqacha tavsifi tadqiqotchilar Ra'no Hojiyeva [7.89], Bahri Abdullayeva [1.40] ning ilmiy maqolalarida bayon qilingan. Mazkur ishimizda shoir bayozlari mukammal tavsifini berishga harakat qildik.

“HADYAYI XISLAT” bayozi shoir tomonidan tuzilib nashr ettirilgan ilk she’riy to‘plam bo‘lib, O‘zR FA Sharqshunoslik instituti Asosiy fondida inventar 338, 341, 9602, 660 raqamlari ostida saqlanadi. To‘plam 1910-yil Tashkentda G.Yakovlev matbaasida nashr etilgan. Muqovasi och sariq rangli qattiq kartondan.

Tuzuvchisi va noshiri: سید هیبت الله خواخه خصلت Sayid Haybatullohxo‘ja Xislat.

Kotibi: سراج الدین مخدوم Sirojiddin maxdum (Sidqiy Xondayliqiy).

O‘lchovi: 21x13 sm. Hajmi: 24 sahifa.

Boshi: ایتای عرضیم ایشیتینک اهل دهنش

Oxiri: صاد اصغر لفظ هدیه همدم خصلتغه ضم

Bayoznung unvon sahifasiga naqshli jadval ishlangan. Ushbu sahifadagi bitiklar quyidagilar:

هدیه خصلت

بسعی خراجات بیلا ملا سید هیبت الله خوجه متخص خصلت بن سید عاریفخواجه ایشان تاشکندی اولاد حضرت شیخ زین الدین اتا تۆرمرقد ه جامعیدین بی رخصت چاب قیلماق ممنوع دور

Basa’yi xarajot bila Sayid Haybatullohxo‘ja mutaxallusi Xislat bin Sayid Orifxo‘ja eshon Toshkandiy avlodi hazrat Shayx Zayniddin ato navvara marqadahu jam’idin beruxsat chop qilmoq mamnu’dur.

در مطبع یکولوف طبع شد Dar matbayi Yakuvluf tab’ shud

Bayoz sahifasidagi she’rlar jadval (matn ramkasi) ichida va jadval tashqarisi – hoshiyada qiyalatib, nasta’liq xatida ko‘chirilgan. 2-sahifaning past qismida bayoz kotibi va nomi alohida qayd etilgan:

مصرع لکاتیبی سراج الدین مخدوم

هدیه خصلت اولدی بیل مونکا نام

Misra kotibi Sirojiddin maxdum,

“Hadyayi Xislat” o‘ldi bil munga nom.

“Hadyayi Xislat” – هدیه خصلت برینچی جوزی با تصویر با تصویر har sahifaning yuqori qismida Toshbosmaning birinchi juzi botasvir” jumalari takrorlangan. Bayozning so‘ngida e’lon joylangan: بیرینچی – “Birinchi juzi”,

– Ham tezda nashr o‘lung‘usidur insha Alloh ikkinchi juzi”. Bundan anglashiladiki, Xislat bayozning ikkinchi juzini ham nashrga tayyorlash niyatida bo‘lgan.

Bayoz o‘z davrining mashhur san’atkorlaridan biri Hamdamxon Haydaraliyev(1887-1922)ga bag‘ishlab yaratilgan. To‘plamning 4,6,8,10,12,15,23 sahifalarida boshiga salla kiyib, qo‘lida gul tutgan o‘spirin –Hamdamxonning surati joylangan.

She’riy to‘plamning ilk sahifasida Xislat qalamiga mansub 22 bayt (44) misrali masnaviy o‘rin olgan. Unda bayozning yaratilishi haqida so‘z boradi. To‘plamdagi she’rlar soni 19 ta bo‘lib, ular Hamdamxon, همدمخان Kamiy, کمی Zululiy, محی Muhyi, Vasliy hamda خصلت Xislat qalamiga mansub g‘azal va muxammaslardan iborat.

To‘plamdagi she’rlar mazmuni ko‘proq Hamdamxonning tavsifu tavsifiga bag‘ishlangan. Karimbek Kamiyning “Hamdamxon”, Vasliy Samarqandiyning “Surating” radifli g‘azallari shular jumlasidandir. Xislatning “Hajr o‘tig‘a aylagon olamni so‘zon ikkimiz”, Hama olamg‘a, jono, suratingni” misralari bilan boshlangan g‘azallarida muvashshah san’atini qo‘llab, Hamdamxon ismini pinhon qilgan.

Kichik she’riy to‘plamda Xislat qalamiga mansub 6ta – 4 g‘azal va 2 muxammas o‘rin olgan.

“Hadyayi Xislat” bayozi hajman kichik bo‘lsa-da, keyinroq yaratiladigan mumtoz adabiyotimizning noyob manbalaridan biri – “Armug‘oni Xislat” yaralishiga asos bo‘lib xizmat qilgan.

ARMUG‘ONI XISLAT” bayozi O‘zR FA Sharqshunoslik instituti Asosiy fon-

dida inventar 320, 4063, 12555, 13002, 13860, 13861, 18681 raqamlari ostida saqlanadi. Bayoz Toshkentda (1329) 1912-yilda G‘ulom Hasan Orifjonov matbaasida chop etilgan. Hajmi: 240 sahifa. O‘lchovi: 23x14

Muqovasi qattiq qizil kartondan ishlangan.

Tuzuvchisi va noshiri: سيد هيبت الله خواخه خصلت Sayid Haybatullohxo‘ja Xislat.

Kotibi: سراج الدين مخدوم Sirojiddin maxdum.

Bayoz o‘z davrining mashhur hofizi Mulla To‘ychi Toshmuhammedov (1868-1943) ning tashabbusi va homiyligida nashr etilgan.

Boshi: حمدو ثنالاړيكي ثرى برله سما اهلى تيليدين كيلغولوق دور

Oxiri: اول خليل الله نى بول كون ياد ايتيت

She‘riy to‘plamning har sahifalariga naqshli jadvallar ishlangan bo‘lib, ularga zarhal berilgan. Matnlar ikki ustunga olingan va nastaliq xatida qiya holatda joylashtirilgan.

Kitobning unvon varag‘ida quyidagi yozuvlar bitilgan:

ارمغان خصلت

الحمدول الله والمنه اوشبوزمان سعادت توامانده بو نسخه نايابغه ملا تويچيخان حافظكيم اهلى عالمغه مشهوردور انينك بزملارده يوز مينك ترانه لار برلا اوقويدوركان غزل لاريني آهنگ و مقامى برله يازيلىب نام قويولدى

Alhamdulillah val minna ushbu zamon saodatu omonda bu nusxayi noyobg‘a Mulla To‘ychixon hofizkim ahli olamg‘a mashhurdur. Aning bazmlarda yuz ming taronalar birla o‘qiydurgon g‘azallarini ohang va maqomi birla yozilib qo‘yuldi.

اوشنونى صاحبيدين بى ايجازت چاب قىلىنماس

Ushbuni sohibidin beyjozat chob qilinmas.

Bayozning 239 sahifasida To‘ychi hofizning surati chop qilingan. Bu suratning yuqori qismida bayoz kotibi – Shavkat Iskandariyning forsha fardi, undan quyiroqda shu she‘rning tarjimai berilgan:

Bu surat Mulla To‘ychi suratidur,

Tamom olamni tutgan shuhratidur.

Haybatulloh Xislat sohibi devon bo‘lmasa-da, “Armug‘oni Xislat” bayozi xalq orasida “Devoni Xislat” nomi bilan mashhur bo‘lganligi ma‘lum. Bayozning 9-sahifasigacha Xislatning bayozga yozgan muqaddimasi o‘rin olgan.

“Armug‘oni Xislat” bayozidan نوای Navoiy, بيدل Bedil, Hofiz, لطفى Lutfiy, سىدا Sa‘diy, فقيرى Komil Xorazmiy, كامل خوارزمى Ahdiy, اههدى Azim, اميرى Amiriy, قصاب Qassob, Saido, يوسف Tajalliy, اميرخواخه Amirxo‘ja, زاکرى Zokiriy, اکملخان توره Akmalxonto‘ra, فاقيرى Faqiriy, ناظم Pirimqori, پريمقارى اندخانى Zamiriy, ضميرى Qoriy, قارى Shahidiy, شهيدى Yusuf Saryomiy, سريامى Nozim, حلمى Furqat, قرقت Vasliy, وصلى Zavqiy, زوقى Noqis, ناقص Muqimiy, مقيمى Xisrav, خسرو Hilmiy, حاذق Vajdiy, وجدى Kamiy, كمى Toyib Xo‘qandiy, تايب خوقندى Shavkat, شوكت Miskin, مسكين Hoziq, Hazratqul, حضرت قلى, مخلص Muxlis, غياثى Devona, ديوانه, ساقى تاشكندى Biymiy, بيمى Munis Toshkandiy, مونس تاشكندى, غلامى تاشكندى G‘ulomiy Toshkandiy, Soqiy Toshkandiy, صلاح الدين Salohidin, اسيرى Asiriy, ملهم Mulham, اهو Ohu, غضنفر G‘azanfar, رضای Rizoyi Andijoniy hamda خصلت Xislat ijodidan namunalar keltirilgan. Janr tarkibi, asosan, g‘azal va muxammaslardan iborat, ular o‘zbek va fors-tojik tillarida bitilgan.

Xislat she‘riy merosining katta qismi mana shu bayozdan o‘rin olgan. Unda shoirning 25 ta she‘ri mavjud – 2 ta to‘rtlik, 14 ta g‘azal, 8 ta muxammas, 1 ta marsiya.

Bayozdagi she‘rlarning barchasi O‘rta Osiyoda ma‘lum va mashhur bo‘lgan To‘ychi hofiz Toshmuhammedov (1868-1943) tomonidan ijro etilgan. To‘plamning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri sahifalarda keltirilgan she‘r matnlaridan avval uning qaysi maqom turida kuylanishi qayd etilgan.

Masalan: Miskin qalamiga mansub she'r "Chorgoh" maqomida [2.21]:

چارگاه
ای خاص قرب محرم اسرار کبریا
ای مفخر عرب و عجم تاج انبیا

Haybatulloh Xislatning quyidagi she'ri "Taronai dugoh"da kuylanishi matn sarlavhasida keltirib o'tilgan [2.23]:

ترانه دوگاه از خصلت
هجرینکده بس اولدورمه اندیشه فردا قیل
کیل امدی منکه جانا وصلینکنی مهیا قیل

"Armug'oni Xislat"dagi she'rlarning miqdor jihatdan ko'pi – 16 tasi "dugoh" maqomida; "bayot" kuyida – 12 ta, "chorgoh", "yakkaxonlik"da – 7, "xo'qandcha"da – 6, "nolish", "taranum", "giryra", "navo" maqomida – 4, "nasrullo", "ushshoq", "debocha" "ashula"da – 3, "gulyor", "dilxirosh"da kuylarida 1 tadan she'r matnlari joylashtirilgan.

Adabiyotshunos va musiqashunoslar uchun muhim sanalgan Xislat "Armug'on"i ko'plab tadqiqotlar asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Haybatullohning o'z davrida ham mashhur bo'lgan yana bir she'riy to'plami **سَوَغات خصلت** "SAVG'OTI XISLAT" O'zR FA Sharqshunoslik instituti Asosiy fondida inventar 347, 348 raqamlari ostida saqlanadi. Bayoz 1914(1333)-yil Toshkentda O.A.Porsev matbaasida chop etilgan.

Hajmi: 128 sahifa. O'lchovi: 13x8 sm.

Tuzuvchisi: Sayid Haybatullohxo'ja Xislat.

Kotibi: Qori Mirzo Ahmad bin Rizo Muhammad Shoshiy. Mullo Zafar ibn Shukur Muhammad maxdum bayozning nashr etilishiga homiylik qilgan.

Boshi: خداوندیکی ایلار ابرو دودیدین شرر پیدا

Oxiri: خدایم آنی یقوزسون مراده

Bayoz muqovasi malla rangli kartondan ishlangan. Matnlar chiroyli nasta'liq xatida ikki ustunga qiya holatda ko'chirilgan. Sahifalardagi matnlar uchun bezak sifatida turli xil: qizil, jigarrang, to'q ko'k, qora, yashil ranglardan foydalanilgan.

To'planning hajmi ixcham, ko'rinishi yon daftarchani eslatadi. Bizningcha, bayozning cho'n takda olib yurishga qulayligi jihatidan yon daftarcha shaklida bo'lganligi ehtimoldan holi emas.

Unvon sahifasida hadisdan iqtibos keltirilgan:

إِنَّ مِنَ الشَّيْءِ لِحِكْمَةً وَإِنَّ مِنَ الْبَيِّنَاتِ لَأَسْحَرًا

(Inna min ash-she'ri lahikmatan va inna minal bayani lasehron).

Mazkur hadis sahih hisoblanib, Imom al-Buxoriyning "Al-adab al-mufrad" ("Odoblar xazinasi")dagi tartib raqami – 669. Ushbu asarga sharh sifatida yozilgan to'plamdagi raqami – 872 [6. 295].

Sahifaning o'rtasida hadis matnidani so'ng quyidagi jumlar o'rin olgan:

الحمد لله و المنة این کتاب شیرین خطاب در این زمان نیکو نشان اعنی مسمی بی سَوَغات خصلت

با احتیام تام سید هیبت الله خواجه تخلص خصلت بن سید عارفخواجه اشان اولاد حضرت شیخ زین الدین اتا

"Alhamdulillah val-minna (Hamd va minnatdorlik Allohgadir) in kitob shirin xitob dar in zamon neku nishon, a'ni musammama ba Savg'oti Xislat ba ehtimomi tom Haybatullohxo'ja taxallusi Xislat bin Said Orifxo'ja eshon avlodi hazrat shayx Zayniddin ato".

Dar Toshqand tab' kardid. دی درک عبط دنقشات رد

Bayozda she'r matnidani avval o'quvchilarga izoh va mavzu bilan tanishtirish maqsadida sarlavhalar qo'yilgan: "Pirimqori Andijoniyni janob Xislat eshong'a Andijondandan yuborg'on g'azallaridir", "Bu musaddas qorabuloqliq Abdulxay maxdum mutaxallusi ba Roiq Hoji Muham-

mad domla o'g'lini janob hazrat imom Nurulloh marqada sha'nlarida aytgan tab'i nazmidur", "Janob Pirimqori Andijoniyning Xislat eshong'a muloqot bo'lg'onlaridagi maktubi muhabbat maktublaridur", "Mavlono Pisandiy Samarqandiydin Janobi mir Maqsud oqsoqol do'ffifurush Toshkandiyg'a xitob" tarzida.

To'plamdan she'rlari o'rin olgan shoirlar, asosan, Xislatning qadrdonlari, hamfikir-hammaslaklaridir. "Savg'oti Xislat" bayoziga jami 21 ta shoir: Muhayyir, Pirimqori Andijoniy, Ro'iq, Xoib, Fikriy Samarqandiy, Asiriy Xo'jandiy, Vasliy Samarqandiy, Zululiy Namangoniy, Sidqiy Xandaqliy, Lutfiy Buxoriy, Pisandiy, Hoji Mirzo Yoqub, Mir Maqsud, Komil Xorazmiy, Sayid Akmalxon, Muhammad Zokir maxdum, Iffatiy, Mirza Ahmad Qori Toshkandiy hamda Xislatning g'azal, muxammas, musaddas, fard kabi lirik janrdagi she'rlari jamlangan.

Bayozdagi she'rlar soni 64 ta. Ulardan g'azal 45 ta, muxammas 12 ta, fard 2 ta, musaddas, mustazod, murabba, qasida, marsiya janrlariga oid she'rlar bittadan o'rin olgan.

Haybatulloh tomonidan tuzilgan yana bir she'riy to'plam **"TUHFAYI XISLAT"** O'zR FA SHI Asosiy fondida inventar 665, 3980, 9603, 20386 raqamlari ostida saqlanadi. Bayoz 1914-yil Toshkentda G'ulom Hasan Orifjonov matbaasida chop etilgan.

Hajmi: 28 sahifa. O'lchovi: 23x13 sm.

Tuzuvchisi: Sayid Haybatullohxo'ja Xislat.

Kotibi: Qori Mirzo Ahmad bin Rizo Muhammad Shoshiy. Nashr etilishiga homiylik qilgan shaxs Mullo Zafar bin Shukur Muhammad maxdum.

"Tuhfayi Xislat" hajmi ixcham, 24 sahifadan iborat. Dastlabki (titul) sahifasi gulli naqshli jadval bilan bezatilgan. To'rtburchak ichida quyidagi matn joylangan:

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى أَسْرَارًا بَعْضُهَا فِي قُلُوبِ الْأَنْبِيَاءِ وَبَعْضُهَا فِي لِسَانِ الشُّعَرَاءِ

Ushbu sahifada bayoz nashrida ehtimom ko'rsatuvchi shaxs, matbaa nomi ham qayd etilgan:

الحمد لله كى اين كتاب شيرين خطاب در اين زمان نيكو نشان اعنى مسمى به باحتمام عمدة التجار ملا زفر بن شوکور محمد صاحب مرحوم تاجر کتب

Alhamdulillah in kitob shirin xitob, dar in zamon neku nishon, a'ni musammama ba ehtimom umdat at-tujjor Mullo Zafar bin Shukur Muhammad sohibi marhum tojiri kitob.

حَقِّ طَبْعِي نَاشِرْ غَهِ عَايِدْ دُرْ بِيرَنْجِي طَبْعْ

Haqqi tab'i noshirig'a oiddur

تَاشْكَندَدْ غُلَامِي مَطْبَعَتَبَعِيدَ چَاپْ اُولَدِي

Toshkand G'ulomiya matbaasida chop o'ldi.

"Tuhfayi Xislat"dan o'z zamonasining mashhur shoirlarining she'rlari o'rin olgan. Buni shoir bayozning ilk sahifasidagi quyidagi satrlar bilan izohlaydi:

Budur go'yo oshiq'larni joni,

Saro po nozaninlarni bayoni.

Muni sizlarg'a qildim tuhfa do'stlar,

Yozib har shoiri mashhuridin ash'or.

Tuhfayi Xislat" bayozidan 10 ta shoir: Pirimqori Andijoniy, Kamiy Toshkandiy, Asiriy Xo'jandiy, Vasliy Samarqandiy, G'urbatiy Turkistoniy, Fikriy, Xoib, Muhayyir Ho'qandiy, Noqis hamda Xislatning ijodidan namunalar keltirilgan. Jami she'rlar soni 23 ta: 14 ta g'azal, 8 ta

muxammas, 1ta marsiya. Noqis qalamiga mansub bitta gʻazal fors-tojik tilda, qolgan barchasi oʻzbek tilida yozilgan.

Toʻplamda Bedilning mashhur baytiga sharh sifatida yozilgan gʻazallar tartib bilan joylashtirilgan. Bu haqda “Tuhfayi Xislat”ning tabdil nashrini amalga oshirgan adabiyotshunos Urfon Otajon kitob soʻzboshisida shunday yozadi: “Bayozda shoirlarning duch kelgan asarlari jamlanmay, balki chuqur mulohaza bilan tartib berilib, turli dunyoqarashdagi, turli badiiy tayyorgarlikka ega boʻlgan oʻquvchilarning did va talablari hisobga olingan. Masalan, unda Bedilning:

Bedastu poyon az asar navmid nest,

Intizori dom oxir mekashad naxchirro, –

(Qoʻl-oyoqsizlar ham bir narsadan noumid emaslar,

Domning intizorligi oxiri ovni ilintiradi) mashhur bayti asosida yozilgan toʻrtta falsafiy ruh-dagi murakkab gʻazal Kamiy, Vasliy, Asiriy va Gʻurbatiylar tomonidan Xislatning iltimosiga koʻra shu bayoz uchun maxsus yozilganga oʻxshaydi. Chunki ularning ikkitasining hoshiyasida “Xislat eshonga xitob” deb yozib qoʻyilgan. Bu gʻazallar shoirlarning oʻzaro mushooralari sifatida bedilxonlikning bir turi boʻlib, ularning yuksak iqtidorini namoyon etadi [3.4].

Bu toʻrt bayozlardan 86 ta shoirlarning 300 ortiq ijod namunalari oʻrin olgan boʻlib, ular, asosan, gʻazal va muxammaslardan iborat. “Armugʻoni Xislat”da 94 ta, “Savgʻoti Xislat”da 45 ta, “Hadyayi Xislat”da 11 ta, “Tuhfayi Xislat”da 14 ta gʻazal janriga mansub sheʼrlar bor. Zamondosh shoirlarning bir-biriga adabiy taʼsiri bayozdan oʻrin olgan muxammaslarda oʻz aksini topganligini koʻrishimiz mumkin. Bayozlarda jami 66 ta muxammas lirik janrida yozilgan sheʼrlar boʻlib, ularning 25 tasi mustaqil (tabʼi xud), 41 tasi taxmislardan iborat.

Haybatulloh Xislat bayozlari nafaqat shoir, balki ilm ahliga nomaʼlum boʻlgan mumtoz adabiyotimiz namoyandalarning ijodini oʻrganishda tayanch manba boʻlib xizmat qiladi. Xislat bayozlarini ilmiy oʻrganish, ularni joriy alifboda nashrga tayyorlash kelgusi vazifalardan sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva B. Toshbosma bayozlarning ilmiy tavsifi. // *Adabiy meros*. – Toshkent: 1989, №4 (50).
2. *Armugʻoni Xislat. Bayoz. Toshbosma. Oʻzbekiston FA SHI. Asosiy fondi. Inv.№4063*. – Toshkent: Gʻulom Hasan Orifjonov, 1912.
3. *Moʻminjon Muhammajonov Toshqin. Toshkent shoirlarining tarjimai hollari. Tazkira. Qoʻlyozma. Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. II kitob*.
4. *Tuhfayi Xislat (Nashrga tayyorlovchi va soʻzboshi muallifi: Urfon Otajon)*. – Toshkent: Meros, 1992.
5. *Xislat. Tarannum (Nashrga tayyorlovchi va soʻzboshi mualliflari: M. Asadullayev, T. Zufarov)*. – Toshkent: Merius, 2009.
6. *Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Odoblar xazinasi. Imom al-Buxoriyning “Al-adab al-mufrad” kitobining sharhi. 3-juz*. – Toshkent: Sharq, 2011.
7. *Hojiyeva R. Toshbosma bayozlar oʻzbek adabiyotini oʻrganishda muhim manba*. // *Adabiy meros*. – Toshkent: 1980. №1 (13).